

Lalə ƏLİYEVƏ

AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi - şöbə müdiri

HÜSEYN CAVIDİN “KNYAZ” ƏSƏRİ (ƏDƏBİ-TARİXİ XRONİKA)

Zaman gələcək yazılmamış əsərlərimə, qaranlıq zindanıma xalqım da ağlayacaq. Tarixə, xalqa xeyir vermiş, vaxtından əvvəl itirilmiş günahsız, ləkəsiz zavallılar üçün nə qədər təəssüf ediləcək.

H. Cavid

Hər bir xalqın ədəbiyyat tarixində elə şəxsiyyətlər olur ki, onların yaratdığı sənət möcüzələri əbədi olaraq qalır, neçə-neçə nəsillərin bədii zövqünü oxşayır. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi belə şəxsiyyətlərin adı və ədəbi irsi ilə çox zəngindir. Onların hər birinin yaradıcılığı bir dünya olub, öz epoxasının həyatına güzgü tutmaqla həqiqətləri bizə çatdırır. Bunların içərisində görkəmli Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin xüsusi yeri vardır. Azərbaycan ədəbiyyatında yeni mərhələnin, eləcə də mənzum dramın əsasını qoyan, sələf və xələflərinə bənzəməyən Hüseyn Cavid qəlbini dediklərini yazan, ömrü boyu həqiqətin əsiri olan, ancaq gözəlliyə tapınan qeyri-adi bir mütəfəkkir idi. Ədəbiyyatımızda öz dəsti-xətti ilə seçilən dramaturqumuz 1928-1929-cu illərdə “Knyaz” pyesini yazmışdır. “Knyaz” dramında Cavid müasirliyə daha yaxın idi: Bu baxımdan “Knyaz” faciəsi Cavidin yaradıcılığında yeni əhvali-ruhiyyəni əks etdirən əsər kimi ciddi maraq doğurur. Pyesin mövzusu 1920-ci illərin əvvəllərində Gürcüstan həyatından götürülüb. Xoş güzəran keçirən Knyazın zorla özünə arvad etdiyi kəndli qızı Jasmənin onların qapısında qulluqçuluq edən Marqonun oğlu bolşevik Antonu seçməsi və keşməkeşli hadisələrdən sonra ona qovuşması Cavidin yaradıcılığında möhkəm yer tutan azad sevginin və pak mənəviyyətin təntənəsi motivinin yeni şərəitdə canlandırılmasına xidmət etmişdir. Dramaturq gurlayan inqilab dalğalarından xoflanıb Avropaya qaçan knyazın və onun ailəsinin faciəsini də məharətlə ümumiləşdirmişdir.

Hüseyn Cavid yaradıcılığını geniş şəkildə ilk dəfə tədqiq edən görkəmli ədəbiyyatşünas, akademik Məmməd Cəfər 1960-cı ildə nəşr etdirdiyi “Hüseyn Cavid” monoqrafiyasında əsərin mövzusu haqqında ətraflı məlumat vermişdir: “1929-1937-ci illər Cavid yaradıcılığının ən məhsuldar dövrü idi. Bu səkkiz il müddətində şair “Azər”dən əlavə “Knyaz”, “Telli saz”, “Səyavuş”, “Şəhla”, “İblisin intiqamı” və “Xəyyam” dramlarını, habelə bir çox lirik və epik seirlər yazmışdır.

Bu illərdə ədəbiyyatda geniş yayılmış bir mövzu da Azərbaycanda və ümumiyyətlə Zaqafqaziyada Sovet hakimiyyəti uğrunda gedən tarixi mübarizələrin təsviri idi. Cavid 5 pərdəli mənzum “Knyaz” dramını bu mövzuda yazmışdı. Drama qaradaş gürcü xalqının azadlıq, yeni həyat, Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizəsinə müqavimət göstərmək istəyən feodal-burjua dünyasının məğlubiyyətini və onun son acınacaqlı günlərini göstərirdi. Ömrünün müəyyən illərini Gürcüstanda keçirmiş və əvvəlki əsərlərində də Gürcüstan həyatını və təbiətini təsvir edən Cavidin bu mövzuda əsər yazması təsadüfi deyildi. Bu da şairin qaradaş Gürcüstan xalqına məhəbbətinin yeni bir ifadəsi idi. Gürcüstanı azad görmək “Şeyx Sənan” müəllifini sevindirmişdi.”

Dramın ilk səhnələri feodallar, knyazlar zülmünü, son səhnələri isə azad Gürcüstanı göstərirdi: Gürcüstanda əksinqilabçı, yerli burjuaziya və feodalların müvəqqəti ağalığı dövrüdür. Xalq, fəhlə və kəndlilər ağalara qarşı azadlıq, demokratiya uğrunda, Sovet hakimiyyəti uğrunda mübarizəni davam etdirir. Dramaturq əksinqilabçı, mürtəce cəbhənin nümayəndəsi olaraq altmış yaşlı, burjualaşmış mülkədar knyazı göstərir. Hələ inqilabi ideyalardan uzaq olan yoxsul kəndlilər, işsiz fəhlələr knyazın qapısına şikayətə gəlmişdir. Bir kəndli üzüm bağlarını dolu vurduğundan danışıb, mərhəmət istəyir. Fəhlələrdən biri iş tələb edir, ailəsinə çörək istəyir.

İştə mən altı qız, oğlan babası,
Məni məhv etdi tütün fabrikanı.
Zövq alıb içdiyiniz dadlı şərəb
Bu ciyərdən süzülən qanla qoxar.
Bax zəhərdən qurumuş skeletim
Mən ölürsəm, sənəcə altı yetim...

Knyaz isə bu fəryadlara zərrəcə əhəmiyyət vermədən öz kefindədir. Arvadı öldükəndən sonra o, gənc qız Jasmənlə evlənmişdir. İndi o, cavanlaşmaq çarələri axtarır.

Qabaqcıl işçilər knyazın qapısına mərhəmət üçün gələnəri danlayır, “haqq alınar, verilməz” deyər kəndliləri üsyana çağırırlar. Lakin “müdarəçi hərif”, “sosialist cildinə girmiş canbaz”, özünü işçilərin müdafiəçisi kimi qələmə verən, inqilab düşməni hiyləgər Şakro üsyan edən fəhlə və kəndliləri sakitləşdirməkdə knyazların yaxın köməkçisidir. O, işçi və kəndlilərin gizli inqilabi təşkilatı haqqında hakim dairələrə xəbər çatdırır, təşkilatın görkəmli üzvlərini təqib edir.

Əsərin son səhnələrində biz knyazı Berlində, mühacirətdə görürük. O burada tək deyildir. Rusiyada inqilabın qələbəsindən sonra çox belə knyazlar mühacirətə qərar vermişdir. İnqilab düşməni Şakro da buradadır. Bunların hamısı səfil, dilənçi kökünə düşmüşlər. Altmış yaşlı knyaz da bu səfillərdən biridir. Onun qızı Lena Berlin kafe-şantanlarında rəqqaslıq edir. Knyazın ucundan doğma Gürcüstandan ayrı düşmüş Jasmənin də halı acınacaqlıdır.

Əsəri oxuduqca daha yaxşı anlaşılır ki, bu dramda Cavid inqilabçılar cəbhəsinin işindən, fəaliyyətindən daha çox Jasmən və Lenanın faciəsinə, əksinqilab cəbhəsinin rəzalətlərinə yer vermişdir. Bu da, bir tərəfdən, ondan irəli gəlirdi ki, dramaturq əsasən əksinqilabın məğlubiyyətini və miskin aqibətini göstərmək istəmişdir.

Cavidin “Knyaz” dramı marksist tənqidi tərəfindən çox müsbət qarşılanmışdır. “Topal Teymur”-a görə Cavidin kəskin tənqid edən Mustafa Quliyev 1929-cu ildə “İnqilab və mədəniyyət”də nəşr etdirdiyi bir məqaləsində yazırdı ki, “nəhayət, Azərbaycan şairi Hüseyn Cavid bizim inqilab qatarımıza oturdu... Ağır, çətin ağırdan sonra şuralar Gürcüstanında inqilab hadisələrini az-çox təsvir edən yeni bir pyes doğdu”. Tənqidçi Cavidin Azərbaycan əməkçilərinin həyatından və mübarizəsindən yeni əsərlər yazacağına şübhə etmədiyini göstərib yazırdı ki, “Cavid inqilabi yaşayışımızı həqiqi surətdə təsvir etməyə başlamalıdır. Hüseyn Cavid dəli knyazlardan dəli xanlara keçməli, inqilabi türk həyatını, Azərbaycan əməkçilərinin mübarizəsini təsvir etməlidir”¹⁰.

1933-cü ildə H.Mehdi də “Ədəbi qeydlər” məqaləsində “Knyaz”ı müsbət qiymətləndirib yazırdı ki, “Cavid “Knyaz”-da proletar inqilabına doğru gəldiyini ifadə edir... menşeviklərin çirkin simasını açaraq göstərir”¹¹.

“Knyaz” əsəri haqqında Cəfər Cabbarlı da müsbət fikirdə idi. Cabbarlı yazırdı ki, “Knyaz” pyesi Hüseyn Cavidin böyük nailiyyətidir. “Knyaz” Cavidin sovet məfkurəsinə tam yaxınlaşdığını göstərən bir əsərdir. Bir cəhəti də mütləq qeyd etmək lazımdır ki, bu pyesdə Cavidin dili əvvəlki pyeslərinə görə çox sadə və anlaşılıqdır”¹².

Dramaturqun əsərləri 1920-30-cu illərdə səhnəmizin inkişafında əvəzsiz rol oynamış, neçə-neçə faciə, dram aktyorumuz məhz bu əsərlərlə yetişmişdir. “Knyaz” pyesi də 1930-cu ildə Azərbaycan Dövlət Akademik Dram Teatrında, Gürcüstanda Tiflis Dövlət Qırmızı Ordu Teatrında və Türkiyədə Türk Bədaiə Teatrında tamaşaya qoyulmuş və tamaşaçılar tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Əsər ədəbiyyatda və Akademik Milli Dram Teatrının bəzi afişa və proqramlarında “Dəli knyaz” adı ilə də verilib.

1968-1970-ci illərdə dramaturqun “Knyaz” əsəri Naxçıvan Dram Teatrının repertuarına daxil edilir və tamaşaya qoyulur.

İlk dəfə olaraq Turan Cavidin tərtibi ilə “Knyaz” pyesi 1968-1971-ci illərdə “Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı” tərəfindən Üç cildə nəşr olunur. Daha sonra “Knyaz” pyesi 1982-1985-ci

¹⁰ Məmməd Cəfər. “Hüseyn Cavid”. Bakı: Azərəşr, 1960.- 263 s.

¹¹ Məmməd Cəfər. “Hüseyn Cavid”. Bakı: Azərəşr, 1960.- 263 s.

¹² Məmməd Cəfər. “Hüseyn Cavid”. Bakı: Azərəşr, 1960.- 263 s.

illərdə Bakıda "Yazıçı" nəşriyyatı tərəfindən Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illik yubileyi münasibətilə nəşr olunmuş dörd cildlik əsərlərində çap edilmişdir. "Knyaz" əsərinin çap olunduğu çoxcildliyin III cildinə dramaturqun "Peyğəmbər", "Topal Teymur", "Səyavuş" pyesləri daxil edilmişdir.

Hüseyn Cavidin üçcildlik "Əsərləri" ədibin anadan olmasının 120 illiyi münasibətilə Azərbaycan Mədəniyyət Fondu Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 2003-cü ildə nəşr olunur. Üçüncü cildə müəllifin 1928-1937-ci illərdə yazdığı "Knyaz", "Səyavuş", "Xəyyam" və "İblisin intiqamı" pyesləri, müxtəlif illərdə yazdığı məqalə və məktubları daxil edilmişdir. Hazırkı nəşr 1982-1985-ci illərdə Turan Cavidin tərtibatı və filologiya elmləri doktoru, professor Əkrəm Cəfərin redaktorluğu ilə çap edilmiş dördcildlik "Əsərləri" əsasında hazırlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" 12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı ilə Hüseyn Cavid. Əsərləri Beş cildə 2005-ci ildə "Lider" nəşriyyatında nəşr olunmuşdur. "Əsərləri"-nin IV cildinə sənətkarın "Knyaz" və "Səyavuş" mənzum faciələri daxil edilmişdir. 2007-ci ildə AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyi tərəfindən çap edilən beş cildlik kitabda da "Knyaz" əsəri verilmişdir. Pyeslər Hüseyn Cavidin 2005-ci ildə nəşr olunan "Əsərləri" 5 cildliyindən götürülərək tərtib edilmişdir. Yeni nəşrdə dramaturqun yazı dili və üslubu olduğu kimi saxlanılmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Məmməd Cəfər. "Hüseyn Cavid". Bakı: Azərənşr, 1960. - 263 s.
2. Hüseyn Cavid. Əsərləri: 3 cildə. 3-cü cild. Bakı: Azərbaycan Mədəniyyət fondu, 2003. - 319 s.
3. Hüseyn Cavid. Əsərləri: 5 cildə. 5-ci cild. Bakı: Elm, 2007. - 352 s.

SUMMARY

Our outstanding researchers who researched Husein Javid's works mentioned "Knyaz" too. "Knyaz" tragedy was analyzed due to different aspects and some results were acquired in these researches. "Knyaz" is one of the unexampled works not only in Azerbaijan, but also all over the world.